

Üksinduse maastikud Milan Kundera, Bohumil Hrabali ja Mati Undi teostes: “Olemise talumatu kergus”, “Liiga vali üksindus”, “Sügisball”

Emma Lotta Lõhmus

Tartu Ülikooli semiootika- ja kultuuriteooria üliõpilane
emmalottalohmus@gmail.com

Teesid: Üksindustunne, mille aktuaalsus ajas aina kasvab, nõuab enda mõistmiseks üha erinevamaid lähenemisviise. Ilukirjandus on üks võimalus harutada seda tunnet lahti mitmekülgse, poeetilisel viisil. Kirjanikud Milan Kundera romaaniga “Olemise talumatu kergus”, Bohumil Hrabal jutustusega “Liiga vali üksindus” ja Mati Unt romaaniga “Sügisball” on käsitlenud üksindust erinevate tahkude alt, mis kokku tuues annavad võimaluse luua vastuolulisest tundest väga avara pildi. Uurimismeetodina kasutati lähilugemist ning tekstianalüüsi. Artiklis tutvustatakse üksinduse psühholoogilist mõistet ning selle liike ning viiakse läbi kirjandusteoste analüüs, mis põhineb ameerika filosoofi Rubin Gotesky üksinduse liigitusel. Artikli eesmärgiks on saada teada, milliseid üksinduse liike analüüsitavates raamatutes kajastatakse ning millistel viisidel need avalduvad.

Märksõnad: emotsionaalsus, Bohumil Hrabal, kirjandusanalüüs, Milan Kundera, Mati Unt, võrdlus, üksindus

Sissejuhatus

Artikkel käsitleb üksindust Milan Kundera romaanis “Olemise talumatu kergus”, Bohumil Hrabali jutustuses “Liiga vali üksindus” ja Mati Undi romaanis “Sügisball”. Artikli eesmärk on uurida, milliseid üksinduse liike neis teostes kajastatakse ning kuidas need avalduvad. Analüüsimiseks on valitud just need kolm raamatut, sest teosed annavad lugedes üksindusest eriliselt mitmekülgse ja laia pildi, iga raamatu autor käsitleb üksindust omamoodi ja rikastavalt.

Bohumil Hrabali “Liiga vali üksindus”, veidi üle 70 lehekülje pikkune jutustus, on autori üks tuntumaid ning enim tõlgitud teoseid, mis on kirjutatud tema viljakamal loomeperioodil 1970.–1980. aastatel, mil teda kodumaal Tšehhis ei avaldatud. Jutustuse minategelane on eraklik vanapaberipressija Hanta, ning lugu räägib tema elust keldris, kus ta töötab ja mõtleb. Lugu kõrvutab vastandeid, asetab üksteise kõrvale arengu ja taandarengu, taeva ja põrgu ning The New York Timesi artiklis “Books Into Trash” on raamatu lõppu tõlgendatud

kui hüüet kesk ammenduvat humanismi ning teost ise kui võitlust pääsemaks surmavast ükskõiksusest. (Tohver 2020: 75–76; Birkerts 1990)

Eesti kirjaniku ja teatrilavastaja Mati Undi tuntuimat teost “Sügisball” on aga tõsise muigega nimetatud ilukirjanduslikuks regionaaluuringuks. Teose tegevuspaik on Mustamäe, ebapoeetiline uuslinn, paik, millega aastal 1977, mil autor teose kirjutas, polnud kellelgi veel mingeid mälestusi. Unt aga asetab oma romaaniga Mustamäe eestlaste eneseteadvusse. Donald Tomberg kirjutab Sirbi artiklis “Koht ja inimene. Mati Undi “Sügisball””, et ainus, mis tegelastel puudub, on inimlik õnn. Kui Mustamäe on sügavuseta ruum, siis pole ka selle elanikel kuhugi toetuda, millestki kinni haarata ja seeläbi on nad õnnetud. Jällegi tõmmatakse paralleel inimese ja ruumi vahele ning rääkides ühest, tuleb “Sügisballi” puhul rääkida ka teisest (Tomberg 2008).

Milan Kundera romaan “Olemise talumatu kergus” avaldati aastal 1984 Prantsusmaal, selle tegevus toimub kirjaniku kodumaa Tšehhi pealinnas Prahas. Teost on defineeritud kui filosoofilist romaani, mille peamiseks teemaks on armastus, aga ka mõte inimelu kordumatusest ning seeläbi selle tähtsusetusest. Kundera põimib raamatusse ka teisi mahukaid teemasid, näiteks poliitikat, kirjandusteadust, ajalugu ja filosoofiat. Raamatu eestindanud Leo Metsar on öelnud, et romaan pole autori pihtimus, vaid uurimus sellest, mida kujutab inimelu lõksus, milleks on muutunud maailm. (Kressa 2009; Metsar 1993)

Üksinduse mõiste

Üksindust ja üksinda olemist peetakse tihti ekslikult üheks ja samaks, kuigi tegelikult see nii ei ole. Paljud inimesed peavad üksindustunnet otseselt üksinda olemise tulemuseks, kuigi üksinda võib enda tunda ka inimeste keskel. Seda näitab ilmekalt Antoine de Saint-Exupery raamatu “Väike prints” mao tegelaskuju lausunud repliik: “Üksi ollakse ka inimeste juures”. Üksindus (inglise k *solitude*) viitab füüsiliselt üksinda olemisele, eraldatusele. Üksildus (inglise k *loneliness*) on aga hingeline ning väljendub mittefüüsilisel tasandil. Sõna *üksindus* metafoorina võib osutada ka üksildustundele. Seega ei ole üksilduse tundmiseks tarvis olla füüsiliselt üksinda ning *üksindus* metafoorina võib käia ka hingelise üksilduse kohta. (Arust 2013; Smith 2019)

Vanim kirjalik käsitlus üksindusest kannab pealkirja “Über die Einsamkeit” (1785–1786) ning selle autor on Šveitsi arst ja kirjanik Johann Georg Ritter von Zimmermann. Süstematiseeritult hakati üksindust uurima aastal 1959, mil psühhiaater Frieda Fromm-Reichmann avaldas väljaande “*Loneliness*”. Üksinduse empiirilisi uuringuid toetasid sotsiaalteadlased Perlman ja Peplau, defineerides üksinduse mõistet järgmiselt: “Ebameeldiv kogemus, mis ilmneb,

kui inimese sotsiaalsete suhete võrgustik on mõnel olulisel viisil kvantitatiivselt või kvalitatiivselt puudulik” (Gierveld & Tilburg *et al.* 2006: 486).

Kuid üksindust ei saa vaadelda ainuüksi ebameeldivana. Üksindus on inimelu osa ning seda ajuti ihaldada on loomulik. Otsitakse üksi olemise seisundit, et puhata, töötada, lugeda või mõtiskleda ning neis olukordades ei tunta üksinduse negatiivset pinget, vaid pigem rahulolu. Ka teadlane John T. Cacioppo ei vaatle üksindust millegi üdini halvana. Krooniline üksindus on tema sõnul kahjulik, isegi ohtlik, kuid lühiajaline üksindus võib olla positiivne ning vajalik, sest see tõmbab tähelepanu inimese sotsiaalsete suhete vajadusele. (Adams 2016; Michaels 2019)

Erinevad üksindused

Üksindust on liigitatud väga erinevalt ning seetõttu on keeruline öelda, milline jaotus on kõige täpsem või õigem. Johann Georg Ritter von Zimmermann ei vaadelnud üksindust kui midagi läbinisti halba, vaid jagas selle positiivseks ja negatiivseks. Positiivne üksindus kätkeb endas nii-öelda vabatahtlikku tagasitõmbumist igapäevaelust ning on seotud suuremate eesmärkidega, näiteks endasse süüvimise, meditatsiooni ja jumalaga suhtlemisega. Negatiivne üksindus on seevastu seotud isiklike suhete vähesuse või puudumisega. Sellist üksinduse mõistet kasutatakse tänapäeval üksindust käsitlevates teooriates ning uuringutes. (Gierveld & Tilburg *et al.* 2006: 486)

Ameerika filosoof Rubin Gotesky jagas üldise üksinda olemise nähtuse neljaks: *aloneness*, *loneliness*, *isolation* ja *solitude* (Michaels 2019). Kuna eesti keeles pole nendele neljale mõistele päris täpseid vasteid, võib Gotesky seletusi edasi anda järgmiselt:

- 1) *aloneness* – füüsiline üksindus, ruumiline või ajaline eraldatus teistest;
- 2) *loneliness* – pealesurutud üksindus, kõrvalejäämise ning mittekuuluvuse tunne;
- 3) *isolation* – eksistentsiaalne eraldatus, isolatsioon; olukord, mida ei osata muuta;
- 4) *solitude* – vabatahtlik üksindus, üksinda elamise või töötamise seisund, mida ei rõhu isoleerituse piinad. (Mijuskovic 1977)

Füüsiline üksindus mõjutab kõiki inimesi ega tekita enamikul neist suurt ahasust, kuna võimalust kohtuda iga Maal elava inimesega ei ole olemas. Väike on ka võimalus, et kohtutakse iga samas riigis või linnas elava inimesega. Ometi võib füüsiline üksindus mõjuda inimesele kurnavalt. Pealesurutud üksindust

tunneb mõnes eluetapis igauks ning see on enim seotud hülgamise ning kõrvalejäämise tundega. Eksistentsiaalne üksindus on Gotesky sõnul mõnes olukorras või meeleseisundis esinev äratundmine. Selle käigus saab inimene aru, et tema võimuses pole seda olukorda või seisundit muuta ning seeläbi on üksindus eksistentsiaalne. Ühe näitena tuuakse vanurid, kes võivad noortele keskendunud ühiskonnas end üksinda tunda, kuid ei saa samas sinna ise midagi parata. Vabatahtlik üksindus on Gotesky sõnul positiivne, kuna sellele keskendudes õpitakse iseennast tundma, austama ja armastama. On vaieldud selle üle, kas vabatahtlikku üksindust saab pidada üksinduse liigiks, kuna see võib samuti tähendada nn “üksindusest üle saamist”, kuid sarnast liiki on määratlenud ka eelnevalt mainitud arst ning kirjanik Johann Georg Ritter von Zimmermann, mistõttu võib seda siiski üksinduse liigiks pidada. (Gibson 2000: 4–6)

Gotesky lahutab enim üksteisest füüsilist üksindust ning vabatahtlikku üksindust. Füüsilisest üksindusest võib mõelda kui üksi olemise objektiivsest vormist, kuid vabatahtlikku üksindust peab ta üksinduseks ilma ahastuseta. Kuid Gotesky’le vastupidiselt on ka väidetud, et neid eelnevalt mainitud nelja tüüpi üksindust on alati võimalik taandada ühele isolatsioonitüübile, mis on lõppude lõpuks inimese kõikide mõtete, tegevuste ning suhete motivatsiooniallikas (Mijuskovic 1977; Smith 2019). Käesolevas artiklis on teoste analüüsi aluseks Gotesky neli üksinduse liiki.

Üksindus romaanis “Olemise talumatu kergus”

Lugedes teose põhiteemaks armastuse, võib üksindus tunduda selles kontekstis esmapilgul võõrana, sest armastust seostatakse eelkõige lähedusega, mis on selle artikli põhiteemale lausa vastandiks. Ometi paistab teoses armastuse kõrval selgelt välja ka tegelastes peituv üksindus. Inimene on vastandlik ning vastandeid võib sellest teosest välja noppida lausa mitmeid.

Esimene üksinduse liik, füüsiline üksindus on ruumiline või ajaline eraldatus teistest, üksi olemine selle kõige lihtsamal tähenduses. “Olemise talumatus kerguses” avaldub füüsiline üksindus juba päris raamatu alguses, kohe pärast Tomaše ja Tereza omavahelist tutvumist – “Kui neiu oli mõnikord jäänud üksi oma üürituppa, ei suutnud ta kogu öö uinuda” (Kundera 1992: 13). Nimelt on Tomašele täiesti vastumeelt pärast armatsemist naisega koos magada, tema jaoks on need üksteise täielikud vastandid. Seepärast tüürib ta Terezale üüritoa, kuna “hetkel, mis saabus pärast armatsemist, valdas teda ületamatu igatsus üksi olla” (Kundera 1992: 12). Tomaše jaoks on üksindus midagi ihaldusväärset ja hädavajalikku, ta soovib magada üksi, nii, nagu ta oli seda teinud juba pikka aega enne Terezaga kohtumist. Tereza aga pelgab üksindust. Teisisõnu

võib öelda, et Tomáš lahutab kategooriliselt üksteisest armastuse ja puhtalt füüsilise naudinguga – armastus, mida Tomáš pole kunagi tundnud ja mida ta kardab, on seotud kellegagi koos olemisega ning füüsiline nauding päädib üksi jäämisega, mis on Tomášele tuttav ja kindel ning seeläbi rahustav.

Kuid nagu lugemisel paistab, on Tomáš ja Tereza ka omavahel vastandid. Tereza ei suuda rahuneda ilma mehe füüsilise läheduseta, ta ihkab puudutusi ja kontakti ning pigistab Tomáše rannet, pahkluid, sõrmi. Tereza jaoks on hirmus jääda üksinda ning Tomáš kehastab tema silmis turvatunnet ja armastust, millest naine kramplikult kinni hoiab. Selline käitumine ei ole tema puhul aga üllatav, kõige paremini näitab seda vast lause raamatu teisest osast: “Juba siis, kui ta oli olnud kaheksa-aastane, oli ta uinunud nõnda, et oli surunud oma ühe käega teist ja kujutlenud, et ta hoiab kinni mehest, keda ta armastab” (Kundera 1992: 36). Seega on Tomáš tema nn *täitunud unistus*. Mees, kelle põhimõte on alati ärgata üksinda, avastab jahmatusega, et tema ellu on saabunud keegi, kes rikub järjepidevalt kõiki reegleid ja kehtestab ise uusi. Sellest hetkest saab alguse nendevaheline armastus.

Enne Terezaga kohtumist tõdes Tomáš oma eelmisest naisest lahutades, et “ta võib täielikult olla tema ise ainuüksi vallalisena” (Kundera 1992: 10). Seda mõtet harutades näib, et sealt sai alguse Tomáše järjepidevus eraldada üksteisest armastus ja armatsemine ning kõik naised üksi ärkamise eesmärgil öösel autoga koju sõidutada. Ta kaldus eufoorilises meeleolus ka äärmusse, öeldes lahti oma pojast, mille tulemusena ütlesid temast lahti ta enda vanemad. Kuid see ei morjendanud Tomášt, vastupidi, “Nõnda õnnestus Tomášel lühikese ajaga vabaneda naisest, pojast, emast ja isast” (Kundera 1992: 11). Ta murdis end vabatahtlikult lahti traditsiooniliste suhete taagast ning nautis vabade valikuvõimalustega elu küllap ka oma enesearmastuse söötmiseks, nägi ta ju nüüd paljude naiste võlumises oma väärtust.

“Olemise talumatu kerguse” põhitees – “Pole ühtegi võimalust, et kontrollida, kumb otsus on parem, sest pole olemas mitte mingisugust võrdlemist. Inimene elab otsekohe esmakordselt ja ilma ettevalmistuseta” (Kundera 1992: 9) – kätkeb endas paratamatut eksistentsiaalse üksinduse mõtet. Elades on inimkond jäetud igaveseks üksi segaduses, kus on võimatu teada, kas see, mida tehakse, on ikka õige või mitte. Lähemal süüvimisel vähendab küll sellise üksinduse dramaatilisust fakt, et kõik inimesed elavad esimest korda ning meie endi olukord pole seeläbi kuidagi traagilisem kui teistel. Ometi võib selline mõtteviis süvendada lootusetut hingelist üksindust suuremas pildis. Teoses mainitud saksa kõnekäänd *einmal ist keinmal* toonitab seda veelgi. “Mida tehakse ainult korra, seda nagu poleks iial tehtudki. Kui inimene tohib elada ainult üht elu, siis näib, nagu poleks ta üleüldse elanud” (Kundera 1992: 9). Sellise üksinduse tajumine võib seevastu tuua ka rahu ning muuta sekundaarseks iseenda liigse

süüdistamise. Nii on elus kergem pöörduda hetkesse, kui vaevelda tuleviku ning mineviku keerulistes küsimustes. Kui inimene ei või teada, mida ta tahab või kas toimetab õigesti – kuna ta ei saa seda võrrelda oma eelmiste eludega – siis ei saa ta olla süüdi ka vigades, mida elu jooksul teeb. Seega võib sellise üksinduse tunnetamisest sündida nii hingeline kurbus kui ka kerge rahulolu, seda võib pöörata nii negatiivseks kui ka positiivseks.

Terezat on kogu teose vältel kujutatud nõrga ja klammerduvana ning selle põhjus võib peituda tema suhtes emaga. Ema süüdistas Tereza kasvades tüdrukut oma ebaõnnestunud elus ning süüd tundev Tereza andis hirmunult emale kõik, mis tal anda oli. Samuti polnud kodus olemas häbitunnet, milles võib aimata Tereza kogu elu vältavat hirmu jääda üksi või mõistmatuks oma mõtetega, kuna tema tundis allasurutud piinlikkust seevastu mitmekordselt. “Ema nuuskas valjusti, rääkis inimestele oma seksuaalelust, demonstreeris oma kunsthambaid“ (Kundera 1992: 31). Ema maailmas ei tähendanud ilu mitte midagi ja hing omas veelgi vähem tähtsust. Tereza jälestas seda, kuid kartis, et on ise tegelikult samasugune ja tundis seetõttu alalist hirmu. Tereza oli end terve kasvamise vältel tundnud üksi ning kõige paremini väljendub tema trots ja kurbus järgmises lõigus: “Nüüd võime paremini mõista ka Tereza salajase kõlvatuse mõtet, tema sagedasi ja pikki pilguheitusid peeglis. See oli võitlus emaga. See oli igatsus mitte olla selline keha, nagu on teised kehad, vaid näha oma näo pealispinnal hingesõjaväge, kes on välja sööstnud trümmist. See polnud kerge, sest hing, kurb, uje, ärähirmutatud, oli peitnud end Tereza sisemuse sügavusse ja häbenes end näidata” (Kundera 1992: 32). Tereza soovib jagada kellegagi vastikust kõige koleda – sealhulgas kehade – vastu. Tema üksindus ema kehade maailmas on eksistentsiaalne, kuna see pole tema kontrollida, vaid on ema poolt juba kehtestatud. Tegelikult pole talle iseenesest vastumeelt inimese keha, vaid selle avalikult demonstreerimine. Siit võib leida huvitava seose raamatu kahe naispeategelase, Tereza ja Sabina vahel. Ka Sabina jälestab elusid, kus eksponeeritakse valimatult kõike. “Sabinale tähendab elada tões, mitte valetada iseendale ja teistele, talle on see võimalik üksnes eeldusel, et me elame ilma publikuta. [---] Sabina põlgab kirjandust, milles autorid reedavad nii enda kui ka oma sõprade kõik intiimsaladused. Inimene, kes kaotab oma intiimsuse, kaotab kõik, arvab Sabina” (Kundera 1992: 72). Sabina puhul võib selle arvamuse liigitada seetõttu pigem vabatahtliku üksinduse alla, kuna elamaks tões, teeb ta ise küllaltki radikaalse otsuse säilitada alatiseks oma intiimsus. Tema silmis ei kaalu intiimsuse hülgamine kunagi üle põhimõttelist otsust säilitada omaenda intiimne ruum.

Kuid nagu eespool mainitud, võib teosest leida küllaga vastandeid. Intiimsuse rõhutamisele ja seeläbi “tões elamisele” on Kundera raamatu lõpupoole toonud vastukaaluks hoopis teistsuguse väite: “Meie kõik vajame, et keegi meid

vaataks” (Kundera 1992: 162). Kui intiimsus ning vajadus selle järele on eksistentsiaalne, see tähendab, et on kõigis inimestes kuskil juba eos olemas, siis samamoodi on olemas ka vajadus kellegi tähelepanu järele. Kundera selgitab väitele järgnevas lõigus, et “Meid oleks võimalik jagada nelja kategooriasse selle põhjal, millist tüüpi pilgu all me tahame elada” (Kundera 1992: 162). Pilgud jaotatakse järgmistesse kategooriatesse: anonüümsete silmade, publiku pilk; paljude tuttavate pilgud; armastatud inimese pilk ning eemal viibivate inimeste kujuteldav pilk (Kundera 1992: 162). Seega tuleb ka ilukirjandusest välja, et kuivõrd on üksindus inimese elu loomulik osa, siis üdini üksi pole võimalik elada kellelgi. On võimalik elada füüsiliselt üksinda, kuid siis tuleb hoida mõttelist sidet kas ühe või mitme eemal viibiva inimesega.

Sabina ning Franz'i armastus sujub muredeta, kuni Sabina hakkab kõikjal nägema ohtu oma intiimsusele, millest ta kümne küünega kinni hoiab. “Sabinal oli tunne, nagu oleks Franz väevõimuga lahti murdnud tema intiimelu ukse. Nagu oleksid sinna korraka sisse vahtinud Marie-Claude'i pea, Marie-Anne pea, maalikunstnik Alani ja skulptori pea, kes kogu aja sõrmest kinni hoidis, kõikide inimeste pead, keda ta Genfis tundis” (Kundera 1992: 73). Seega lahkub ta ühel päeval Franzile sõnagi lausumata. Franzile on peale surutud üksindus. Kuid mees mõistab kiiresti, et lahkumisega teeb Sabina talle hoopis teene. “Sabina füüsiline kohalolek oli tunduvalt vähema tähtsusega, kui ta oli arvanud. [...] See ootamatu õnn, see hingerahu, see rõõm vabadusest ja uuest elust, see oli kingitus, mille Sabina oli Franzile jätnud” (Kundera 1992: 76). Franzile ei paku rahuldust niivõrd Sabina tõeline kohalolek, kuivõrd uutmoodi vabadus, mille Sabina talle oma lahkumisega annab ning mille eest ta naist vaid tänada saab. Franz vajab oma ellu muutust, mida ta ise läbi ei suutnud viia, kuid mis tuli nii ootamatult ja üllatavalt õigel ajal. Loobumises peitub võlu, näitab Sabina Franzile. Ning Franz kuulub sellest hetkest peale eemal viibivate inimeste pilgu all elavate inimeste kategooriasse, tundes end Sabina pilgu all kaitstuna ning vabana (Kundera 1992: 163). Siin on selgelt näha Franz'i positiivne hoiak pealesurutud üksindusse. Sellesse kindlasse olukorda toob pealesurutud üksindus kergendust. See küll surutakse peale, aga tulemuseks on vabanemine, lendutõus ja uus vaatenurk elule, mis võib ainult julgustada ning kasvatada. Lahkumine ei sünni murtud südamed, vaid endisest midagi hoopis suuremat ning tugevamat, mis on kõige paremas mõttes harukordne.

Raamatu teises pooles toob Kundera välja sõnapaari “poetiline mälu”. Autor kirjeldab seda kui miskit, mis “[...] fikseerib selle, mis on meid võlunud, liigutanud, mis on teinud meie elu kauniks” (Kundera 1992: 126). Tereza olevat esimene inimene, kes selle osa Tomašest okupeerib ning kõik teised naised sealt kustutab (Kundera 1992: 126). Tereza jaoks on selline pealesurutud üksindus mehe poetilises mälus ilus ning kindel, kuna “... armastus algab hetkel, mil

naine kirjutab oma esimese sõna meie poeetilisse mällu” (Kundera 1992: 127). Üksindus pole tema otsustada, sest naise kuuluvuse või mittekuuluvuse oma poeetilisse mällu saab määrata vaid Tomaš ise. Tereza võib tunda end turvaliselt ja õnnelikult, sest on ainuke, keda Tomaš armastab ning seeläbi sõltub mees temast rohkem kui kellestki teisest. Jällegi tuleb välja pealesurutud üksinduse üllatavalt positiivne külg. Samas võib raamatust leida ka hoiatava näite, mis juhtub, kui mehe poeetilises mälus olnud naine ühel hetkel lahkub. Täpsemalt öeldes oli Sabina isa päev pärast oma naise surma endalt kurvastusest elu võtnud (Kundera 1992: 59). Sellel hetkel põimusid füüsiline ja pealesurutud üksindus, armastatust maha jäänud tühi koht ja tema füüsilise kohalolu puudumine olid liig ning eemal viibiva naise pilk ei suutnud täita tühimikku mehes. Siis muutus üksindus talumatuks ja julmaks ning Sabina isa ei suutnud enam selle koorma all elada.

Raamatu lõpp on küll kurb, aga väga helge. Autor keskendub Terezale ja Tomašele, kes kolivad maale ja elavad seal oma elu lõppemiseni. Tereza vabaneb hirmust Tomaše truudusetuse ees ning Tomaš pühendub oma armastusele Tereza vastu. “Niisiis oli Tereza õnnelik ja tal oli tunne, et ta on jõudnud sihile: Nad olid siin Tomašega koos ja nad elasid üksinduses. Üksinduses? Ma pean olema täpsem: see, mida ma nimetasin üksinduseks, tähendas, et nad olid katkestanud kõik sidemed seniste sõprade ja tuttavatega” (Kundera 1992: 170–171). See on vabatahtlik ning õnnelik üksindus, mida ei rõhu ei piinad ega ahastus. Senine linnaelu oli olnud koormaks neile mõlemale, kuna Terezale ei meeldinud Tomaše möödapääsmatud armukesed ning Tomaš tundis end süüdi ja rõhutuna Tereza etteheidete all. Jällegi leiab tõestust mõte, et loobumises peitub ilu ja antud puhul ka lahendus. Eriti just Tereza ülevoolav kergendustunne väljendub hästi unenäos, kus Tomaš muutub jäneseks, kuid naine pole kurb, vaid nutab õnnest, et loom on nüüd täiesti tema oma ega põgene enam (Kundera 1992: 185). Selles unenäos n-ö tahtmatult üksi jäädes, kus Terezale pakub seltsi vaid täiesti tema meelevalda jäetud jänes, tunneb naine end kordades paremini kui linnas, kus teda ümbritsesid tuhanded inimesed. Tereza pelgab inimesi ja täielikku üksindust, ta on õnnelik vaid siis, kui tunneb oma armastatut enda läheduses olevat ja omab toimuva üle kontrolli. Tomaš vajab aga nii Terezat, oma lugematuid armukesi kui ka täielikku üksindust. Selles mõttes jäävad nad oma armastuses alatiseks ebavõrdseteks ning pendeldavad muudkui üksinduse ja läheduse erinevate tahkude vahel.

Tagasi teose lõpu juurde pöördudes võib märgata nii Terezasse kui ka Tomašesse laskunud rahu põhjust: maale kolimise otsus oli lõplik: “[...] niisamuti nagu Tereza ja Tomaš pole enam võimelised ialgi ära minema sellest külast siin” (Kundera 1992: 170). Nende elu on sestpeale täidetud lihtsuse naudingutega, mida nad jagavad omavahel niisamuti nagu üksindust. Tereza ning Tomaš

surevad varsti pärast seda koos autoõnnetuses, kuid sellele viitas raamatu keskpäigas ettehupe ajas: “Tee sinna viis üle mägede, serpentiine mööda, ja veoauto koos nendega oli sööstnud kõrgelt veerult alla” (Kundera 1992: 78). Vaatamata sellele, et nii Tomáš kui ka Tereza olid kogu oma elu pidanud rinda pistma erinevate ja keeruliste üksindustunnetega, surevad nad koos. Rahulik elu maal ja samal hetkel saabunud surm on neile justkui kingituseks senise elu rahunemise eest. Näib nagu päästaks vabatahtlik üksindus lausa nende elud ning isegi surm – tänu ühisele kogemusele – muutub millekski ilusaks ning rahustavaks. Ehk ongi üks vabatahtliku üksinduse omadusi just inimese igasugusest rahunemise vabastamine. Tomáše ja Tereza surmast kuuldes tabab sama mõtte ka Sabinat: “Sabina vanemad olid surnud ühel ja samal nädalal. Tomáš koos Terezaga ühel ja samal sekundil. Sabina tundis äkilist igatsust Franzi järele” (Kundera 1992: 79). Kas ei teki siin üks ringiratast käiv muster – niipea, kui vabatahtlik üksindus tõstab kellegi õlult kogu koorma, kukutatakse selle tõttu kellelegi teisele kaela pealesurutud üksindus? Elugi käib ringiratast ja nagu juba mainitud, paistavad vastandid käesolevas teoses vältimatult kokku sulavat.

Üksindus jutustuses “Liiga vali üksindus”

“Liiga valju üksinduse” peategelane, vanapaberit pressiv Hanta veedab oma päevi keldris üksi tööd tehes ja vahepeal muutub see üksindus liiga valjuks. Ometi on teosest peegelduv kurbus kirja pandud suure helgusega ning üksinduselgi on selles raamatus pigem positiivne kõla.

Tegelase ning kogu teose rahulikku ning leppivat suhtumist üksindusse võtab vast kõige paremini kokku järgmine lause: “[---] sest mina võin lubada endale luksust olla hüljatud, ehkki ma pole kunagi hüljatud, ma olen lihtsalt üksi, et elada mõtetega asustatud üksinduses, sest mina olen veidi selline lõpmatuse ja igaviku kraakleja ja Lõpmatus ja Igavik vist veidi hoolivad minusugustest inimestest” (Hrabal 2020: 12). Hantale ei ole füüsiline üksindus midagi väljakannatamatut, talle on peamine vaimne mitmekesisus ja kaitsetus ning need on tal olemas mõtete näol. Võib lubada oletuse, et kui ta elaks kellegagi koos, ei oleks mõtetega asustatud üksindusel võimalik selle kõrval eksisteerida. Üksindus on esimene tingimus saamaks “lõpmatuse ja igaviku kraaklejaks”. Nii võib järeldada, et vaid õppides olema üksi, suudab inimene astuda sammukese lähemale suurtele saladustele nagu igavik või lõpmatus, mis on osa maailmast. Kas inimene oli aegade alguses üksi, siis, kui oldi veel igaviku ja lõpmatuse lähedal, siis, kui neid sõnu veel peaaegu olemas ei olnudki? Nii võib mõelda, et inimese kõige tõelisem olek ongi üksinda olemine. Hanta

on seeläbi maailmale truuks jäänud ja tema üksindus on otseselt vabatahtlik elamise ja töötamise seisund, mis on vabastanud ta eraldatuse ängist.

“[---] sest kui ma lugema hakkan, olen hoopis mujal, olen teksti sees [---]” (Hrabal 2020: 10). Nii lausub Hanta ja see on täiuslik näide sellest, kuidas on olemas vastulause lausele “üksinda võib end tunda ka inimeste keskel”. Turvaliselt, mõistetuna, millegi osana võib end tunda ka täiesti üksinda. Füüsiline üksindus on sel puhul täiesti teisejärguline. Hanta jaoks asendab raamat justkui inimest. Pannes kokku grandioosseid vanapaberipakke, nendib ta järgmist: “Ja mina olen ainus inimene maailmas, kes teab, et iga paki südames on peidus kas avatud “Faust” või “Don Carlos” [---]” (Hrabal 2020: 10). Kui tavaliselt usaldatakse saladus mõnele usaldusväärsele inimesele, siis Hanta saladused on kõik tema ja ta raamatute vahelised. Nii on ta loonud endale usalduse ning turvalisuse ruumi, milles nii vabatahtlik kui ka eksistentsiaalne – muudmoodi Hanta elada ei oska – üksindus on täiesti teretulnud. Kui neid kumbagi enam üldse üksindusteks nimetada saabki.

Ometi võib teosest leida hulganisti mahajätmissi, milles leidub nii eksistentsiaalset kui ka pealesurutud üksindust. Kellegi hülgamine iseenesest on juba üksinduse pealesurumine, näiteks kirjeldab peategelane oma kooselu mustlasnaisega, kes ilmus ta ellu päevapealt ning lahkus niisamuti vaikselt ja märkamatu (Hrabal 2020: 43–47). Alles hiljem saab Hanta teada, et naise viis ära gestaapo, niisiis otsustati sündmuste käik väljaspool mustlanna ja mehe tahteulatust. Selline mahajäämine on füüsiline ja reaalne, kuid hülgamist leidub üllatavalt ka Hanta turvalises mõttemaailmas. “Ja kui ma pilgu tõstsin, nägin, kuidas Jeesus ja Laozi lahkuvad mööda valget lubjaga võõbatud treppi [---]” (Hrabal 2020: 34). Peategelane viibib mõneti kummalisel reaalsuse ja unenäo piiril, ning nähes, kuidas temast lahkuvad kaks suurte religioonide loojat, tunneb ta isegi rõhuvat hülgatust, kui mustlanna kadudes. See väljendub järgmises lausekatkes: “Nii ma komberdasin trepist üles, ronisin veidi aega kápuli, mul käis pea kuidagi ringi sellest mu liiga valjust üksindust [---]” (Hrabal 2020: 34). Üksindus on kõige valjem, kui murdub midagi Hanta hoolega loodud mõttemaailmas, muul ajal auditavas mõtetega asustatud üksinduses. Kõikide nonde hülgamiste valguses paistab, nagu saabuksid kõik Hanta ellu vaid selleks, et korraks läbi põigata ning siis jälle joostes minna. Keegi ei peatu pikemaks ega seleta, miks nad lähevad. Saada maha jäetud on üksinduse kõige valjem ja valusam vorm, nii vali, et ajab pea ringi käima.

Nii Hrabal kui ka Kundera paistavad oma romaanides nõustuvat asjaoluga, et kuigi üksindus on vajalik, ei saa täiesti üksi hakkama ikkagi mitte keegi. Kui Kundera järgi on kaaslaste füüsiline puudumine korvata anonüümsuse või eemal viibiva lähedase pilgu kaitsva olemasoluga, siis Hanta elu paistavad valvavat lugematu arvu kirjanike, mõtlejate ja tegelaste pilgud tuhandetelt

raamatulehekülgedelt. Nagu eelmises lõigus selgus, on olukord tema puhul kõige traagilisem siis, kui ta jäetakse maha ka nende eemal viibivate pilkude poolt, kui ta hüljatakse suurte tarkade poolt, kes teda ei tunne, kuid kelle naljal Hanta aga üleüldse elus püsibki. Üldtuntud üksindusele on omakorda vint peale keeratud, see näib olevat ühekorraga pealesurutud ja eksistentsiaalne, füüsiline ja vabatahtlik, aga eelkõige siiski parandamatult inimlik.

Peategelane jutustab päris teose alguses oma onust, kellel ta tavatses külas käia ja kelle juurde kogunes alati palju sõpru (Hrabal 2020: 18). Ühes suveõhtu meenutuses lausub ta, et “[---] keegi ei kutsunud mind kaasa ja keegi ei tundnud huvi, kas minagi tahaksin lonksu saada [---]” (Hrabal 2020: 19). Kuigi ülestunnistus on nukker – keset üldist melu ei pööranud temale keegi tähelepanu –, libiseb Hanta sellest hetkest kergusega üle ja näib, nagu ei peaks ta seda eriti tähtsaks või ei meeldiks talle oma rusuvatest üksindusmomentidest kõnelda. See on pealesurutud üksindus, sest Hantat ei kaasata tegevusse, samas ei paista sellel olevat ei eriti laastavat ega rõhuvat mõju. Nii võiks toda üksindust nimetada hoopis “peale laotatud üksinduseks”. Onust tuleb uuesti juttu alles palju hiljem, kui Hanta kirjeldab tema surma. “[---] oli puhkuste aeg ja ta sõbrad olid sõitnud metsa või vee äärde ja nii ei tulnud talle keegi selles juulileitsakus külla ning onu lebas viisteist päeva surnuna oma pööranguputka põrandal [---]” (Hrabal 2020: 39). Kui üksindus ei ole kohal ühel hetkel, siis ilmub ta teisel. Üksindus on vältimatu ja et sellega elus hakkama saada, tuleb üksindusega sõbrasuhteid sobitada, nii, nagu Hanta eluviis üldjuhul seda väga hästi ilmestab.

Teost poolitav konflikt leiabki aset üsna raamatu keskel: nimelt alustab linnas tööd uus, moodne ja automaatne vanapaberipress ning töötajateks on noored tööliselised, kellele pole raamatu vanapaberiks pressimine midagi enamat kui lihtsalt töö (Hrabal 2020: 49–52). Nagu Hanta nendib: “[---] need on teistmoodi inimesed ja teistmoodi töö” (Hrabal 2020: 51). Ta adub lõppu oma hingestatud ning pühale tööviisile, mis on seni olnud kogu tema elu, ja taas jäetakse ta üksi. Üksindus, mis on kohati Hanta elu rõõmude ja ilu põhjus, ka hävitab ning sünnitab valu ja pettumust. See on sarnane “Olemise talumatu kerguse” pealesurutud ning vabatahtliku üksinduse sõõrjale mustriks – ainult, et siinkohal üksindus nii päästab kui ka hävitab. Ehk tuleks olla täpsem: vabatahtlik ja füüsiline üksindus päästavad ja hoiavad Hantat, on talle samaaegselt nii turvaliseks kui ka inspireerivaks elukeskkonnaks, ning pealesurutud ja eksistentsiaalne üksindus tekitab mõtetesse valu ja pähe pööritust. Hanta tajub oma panuse, töö ja eluetapi lõppu, aga ei suuda seda taluda või hallata, kuna lõpu saabudes langeb temalt ka üksinduse senini tuttav keep ning tema jaoks kuri ja valus üksindus pühib selle tema elust täielikult. See on traagiline

ja julm, aga ometi mõistetav. Elu muutub. Üks üksindus tõrjub teise. Hanta aeg saab läbi ja algab kellegi teise aeg, kuid seda on tal keeruline mõista.

Uued töölised töötavad küll hoolimatult, aga efektiivselt. Varsti jääb Hanta tööst ilma ning satub sõna otseses mõttes tänavale (Hrabal 2020: 63). “[---] väikesed pisiasjad, tillukesed rõõmud, neile löi hingekella minu keldris minu masin, minu kuulus press, mis oli mu reetnud” (Hrabal 2020: 66). Teose hülgamiste jada on jõudnud viimase ning raskeimani. Hanta kahtleb paratamatult oma eksistentsis, sest kui inimeselt võetakse tema ainuke rõõm, armastus, eesmärk ja pühendumus, kas ta on siis ülepeakaela enam olemas? Üksindus on eksistentsiaalne ja seda ei saa enam muuta. See on viidud välja viimse piirini ning Hanta langeb mingisse elu ja unenäo piirimail asuvasse letargiasse, kus sulavad kokku tema mõtted, unistused, üksindused, raamatupakid ja vana press. See on hülgamise valusaim punkt, koht, kus Hanta ei mõtle enam ratsionaalselt, sest pingule keeratud üksindus on tema mõtted halvanud ja muutunud liiga valjuks. Hanta armastab oma tööd liiga palju, see on segunenud tema eluga, nii nagu üks üksindus teisega. Päris lõpus palavikulises seisundis pargipingil sonides teatab ta järgmist: “[---] ma siiski ei lase end oma Paradiisist välja ajada, ma olen oma keldris, millest mind keegi enam kunagi välja ajada ei saa, keegi ei saa mind mujale suunata” (Hrabal 2020: 73). Hanta ei taju enam füüsilist üksiolekut ning sellel pole üleüldse tähtsust, ta eitab niisama hästi ka üksinduse eksistentsiaalset ja pealesurutud vormi ning viibib unes oma keldris, kus üksindus ei olnud alati üdini hea, kuid vähemalt õndsuseni oma ja tuttav.

Kui romaanis “Olemise talumatu kergus” avaldub mitmes kohas, et loobumises peitub õnn ja ilu, siis “Liiga vali üksindus” vaatab pealesurutud üksinduse teemat natuke teise nurga alt. Hanta on juba enne loo algust paljust loobunud, elab vaimutoidust ning armastab olla üksi. Samas Tereza ja Tomaš maadlevad üksindusega pea kogu oma elu. Kuigi tuleb tõdeda, et neile kõigile on võitlus üksindusega ikkagi võitlus, Tomaš ja Tereza paistavad lihtsalt üksindusele rohkem vastu töötavat, seevastu Hanta lepi, suuremal või vähemal määral. Ometi on mõnevõrra leplikku pealispinna all aimata kurbust ja igatsust. Ainuke olukord, kus Hanta üksindusega ei lepi, on teose lõpus, kui ta lahutatakse talle kõige tähtsamast ja kallimast – tema vanapaberipressist. Kui Tomaš ja Tereza saavutavad teose jooksul väldanud kannatuste lõpuks rahu ja harmoonia üksteise, elu ja üksindusega, siis Hantalt rebitakse rahu loo lõpuks käest, tema kannatus üksindusega pannakse proovile. Hrabali teose lõpp haakub seeläbi mõningal kombel Kundera loo algusega, luues taas ühe ringiratast käiva mustri. Hanta tegelaskuju sarnaneb “Olemise talumatust kergusest” kõige enam vast Sabinaga, kellele pole füüsiline üksindus piin või raskus. Samuti sarnanevad nad põhimõttes säilitada armastuses alati intiimsus. Hanta vaikus, olles koos mustlannaga, Sabina lahkus Franzist. Hanta igatseb loo lõpus oma

vanapaberipressi, Sabina Franzi. Tuleb välja, et üksinduse haare on väljaspool inimlikke piire. Ka kõige enesekindlamad ja isepäised inimesed, olles raudkindlad oma immuunsuses üksinduse vastu, ei suuda selle rada juhtida.

Üksindus romaanis “Sügisball”

“Sügisballi” vaiksus ja mahlakas üksinduses paistab suur osa süüst lasuvat ruumil – Mustamäel. Kõik teose tegelased on selle linnaosa elanikud ja liiguvad selle tänavatel, kortermajades, baarides, poodides, juuksurites ja mujal. Kortermajades elab sadu inimesi, tervel Mustamäel kümneid tuhandeid, ometi peegeldub linna kirjeldustest just tühjus ja üksindustunne: “Vahel loojangutunnil hirmutas maja must siluett oma urbanistliku jõhkruksuga, tekitas ülevaid, ent kurbi mõtteid. Imelikud olid majad pärast torme – kord lumest laigulised, kord vihmast mustaks pestud –, nagu varemed, nagu mälestused surnud kultuuridest, nagu džunglilinnad pärast väljakaevamist” (Unt 1979: 14–15). Mustamäe mastaapsus näib samuti olevat põhjus, miks inimesed ei kohtu – vahemaad on liiga suured. Paradoksaalselt elab just kõrgusesse küündivates majades üksteise kohal lähestikku palju inimesi, aga vestlused jäävad siiski pidamata, naabrid tervitamata: “[...] milleks kena vanameest teretamisega hirmutada?” (Unt 1979: 13). Esimeseks peatuseks “Sügisballi” pikal üksinduste teel on linna enda pealesurutud üksindus.

Raamatu tegelastest esimesena mainitud Eero on luuletaja, kelle potentsiaal paistab tühistuvat juba loo alguses. “Eero eelistas püsida oma soojas ja mugavas korteris. Seal tegi ta oma tööd, millest polnud rahvale reaalselt tulu” (Unt 1979: 15). Eero on kunstiinimene, aga tunneb kunsti ja enda vahel pidevalt mingit konflikti, lõhestumist. Päris teose alguses on juttu linna lähedale rajatud kunstilistest objektidest, millega Eero interaktiivselt suhestuda püüab. Seda tehes selgub aga, et “Eero oli objekti loomulikku tööd oma loomuliku käitumisega halvanud. Mingi mõra tekkis Eero ja moodsa kunsti vahele, kui ta mööda külavaheteed objektide juurest linna poole kõndis” (Unt 1979: 12). Seda võib nimetada eksistentsiaalseks üksinduseks, kuna Eero ei osanud enda ja kunsti vahekorda muuta, tema loomulik käitumine ei sobitunud maailma, mida ta varemalt hindas ja armastas. Samuti on Eero pahuksis luulega, mis on tema enda tegevusala. “Ta kadestas neid kunste, mis olid seotud kehaga, häälega, värviga. Kus tungitakse elu sisse, vaadatakse silma, karjutakse, muudetakse kuju, kaotakse ära, käiakse teises maailmas. Kus kunsti haardest ei pääse” (Unt 1979: 102). Sellest võib üsna lihtsasti järeldada, et luule haardest pääseb. Ala, mis Eerot köidab, ei suuda siiski tihtipeale end talle olemuslikult tõestada, ei ole piisav. Ta tahab, et luule hoiaks kinni, jääks kummitama ja

hüpnotiseeriks. Ero kahtleb ja kortsutab kulmu, kadestab teisi, pettub ja jääb siiski passiivseks. Ta ei oska oma üksindustunnet kunstis muuta ega parandada ning seeläbi sellest pääseda.

Jätkates Ero ja kunsti vahelise sõlme harutamise, leiab teosest omakorda konflikti Ero ja lugeja vahel. Ta vaevab pidevalt pead küsimusega, kas keegi tema luulet üldse loeb. Kui suur osa kirjanikke kirjutab eneseväljenduse või lihtsalt kirjutamise enda pärast, siis Ero on üks neist, kes – lähtudes Kunderast – vajab endal avalikkuse pilku. Ja eelistatult positiivset. Aga Ero ei kõneta lugejat, lugeja teda ka mitte, ning ebakindlus Eeros jääb püsima. “Ta luuletas, kuid ei teadnud, kellele” (Unt 1979: 12). Ero püüded lugejat tabada avalduvad teoses veel mitmes paigas: “Luuletaja on rahva südametunnistus. Aga kus on minu rahvas, minu lugeja? küsis Ero” (Unt 1979: 46). Ero eksistentsiaalne üksindus ja püüd lugejat leida põimuvad ka füüsilise üksindusega: “Ust avades ei tundnud ta külalise lõhna ja sai aru, et on juhtunud see, mida ta kohe aimas, kuid ei julgenud endale tunnistada: ta ise oli tule põlema unustanud, pannud selle põlema juba hommikul. Ta tuba oli tühi / tühi ja soe / laual olid luuletused / aga lugejat ei olnud / kus on mu lugeja mõtles Ero / minu armas luulesõber” (Unt 1979: 107). Tegelikult ei soovi Ero midagi erilist, vaid seda, mida ilmselt mingil määral iga inimene – et ta teod oleksid kasulikud ning kedagi puudutaksid. Võib-olla aga lihtsalt tõestust, et ta olemas on.

Eero elab ka väljaspool ennast ja kunsti. Ta elab koos oma naisega, kuid juba päris teose alguses surutakse talle üksindus peale, see tähendab, et naine jätab ta maha. Naine teatab, et ta armastab Ero sõpra. “Eero esimesed reaktsioonid olid täiesti ebaadekvaatsed. Kõigepealt löi ta naist, kusjuures naine oli leplik ja ütles, et Eerol on õigus seda teha. Siis oksendas ja ulgus Ero väljakäigus, magu tõmbus psüühilisel taustal äkki kokku. Ja siis, lõtvununa ja haledana, läks ta läbi koheva jõululume kuuske ostma, turule, mis oli veel pime” (Unt 1979: 43). Ero reageerib pealesurutud üksindusele – mida on sel hetkel kujutatud negatiivsena – ekstreemselt ja äkiliselt. Ta on sel hetkel naise poolt kõrvale jäetud ning üksindus mõjub reaalselt ja lõplikult. Ero reaktsioonidest võib välja lugeda ka teatavat valmisolematust üksi olemiseks, sest kui selle hetkeni on tema jaoks olnud naise lähedus enesestmõistetav, on naise kadumine nüüd sellevõrra rängem. Üksindus on kergem tekkima, kui inimese elus pole intiimsust, ning naise lahkumine võib olla Ero pikaajase üksinduse alguspunktiks.

Siin võib märgata sarnasust Franziga romaanist “Olemise talumatu kergus”, kes Sabina lahkudes justkui vabamalt hingama hakkab. Ent kui Franzile näitab Sabina lahkumine “[r]õõm[u] vabadusest ja uuest elust” (Kundera 1992: 76), siis Ero võtab sülle visatud vabadust võimalusena üksi jäämise eest kätte maksta. “Ja Ero mõtles, et nüüd on ta vaba. Ajutiselt vaba, leinaajaks prii. Ta võib

teha ükskõik mida, käituda nii ühiskonnavastaselt kui võimalik. Talle antakse praegu kõik andeks” (Unt 1979: 44). Eerole annab pealesurutud üksindus võimaluse end täielikult süüdlase rollist tagandada, sest kui tema pole olukorda põhjustanud, võib ta reageerida nii, nagu ise soovib. Asjaolu, et üksindus on pealesurutud, annab Eerole vabaduse, annab talle sõltumatuse ning seega on üksinduse liigil siinkohal eriti määrav tähtsus. On võimatu teada, millised olid Eero suhted oma naisega varasemalt olnud, ent Franz armastas Sabinat väga. Paradoksaalselt annab Franz Sabinale üpris kähku andeks ja on talle lausa meeletult tänulik, seevastu Eero tunneb, et saab viimaks oma vimma välja elada. Samas olukorras esinev sama üksindus – pealesurutud – paneb need kaks tegelast nii erinevalt käituma. Võib mõtiskleda, mis seda erinevust taotleb, kuid saab vaid oletada, et Eero suhted oma naisega ei olnud nii head kui Franzil Sabinaga. Halvast sünnib halb, heast hea.

Varsti kohtub Eero ühel ööl Lauraga, kes on samuti üks teose peategelastest. Hommikuks on kõik ununenud ning Eero püüab meeleheitlikult naist leida, kohtudes temaga uuesti ja täiesti juhuslikult päris teose lõpus. “Siis tundsid Laura ja Eero teineteist ära” (Unt 1979: 181). Nemad kaks on teose tegelastest ainukesed, kes omavahel kohtuvad, räägivad, lausa abielluvad ning justkui lõhuvad tegelaste vahel terve teose vältel valitsenud eraldatuse ja üksinduse klaasi. Siiski pole see piisav. Viimaselt leheküljelt võib lugeda, et “Eero hakkas peagi mõistma, et ta naine ei mõista teda” (Unt 1979: 183). Paradoksaalsel kombel on ainuke tegelaste vahel tekkinud tugevam side samuti läbikukkunud ning Eero ja Laura taas tagasi paisatud Mustamäe näotusse üksindusse. Just nagu Eero potentsiaal ühiskonnaliikmena midagi saavutada tühistub juba teose alguses, nõnda juhtub ka tema ja Laura suhtega. Ükski asi ei püsi, üksindus on justkui algena kõigis ja kõiges olemas ning lõppude lõpuks ka ainuke asi, mis elujõuliselt püsima jääb. Niiviisi muutub üksindus “Sügisballis” eksistentiaalseks ja kõikehõlmavaks.

Laura on üksikema, kes elab oma väikese poja Peetriga samuti Mustamäel. “Ehkki ta elas üksi, ilma meheta, ei tundnud ta hirmu” (Unt 1979: 26). Üksinda elamine tähendab siinkohal elamist ilma meheta, ilma abikaasata. Kuigi Laural on poeg, ei suhtle nad omavahel eriti ja füüsilist üksindust kui sellist ei pea naine rõhuvaks ega ebameeldivaks. Seda ilmneb tema elus ka mujal kui kodus. “Sõbrannasid Laural töö juures ei olnud. Vabadel õhtutel vaatas ta televiisorit” (Unt 1979: 26). Samuti ei paista Laura olevat oma üksinduse pärast kurb, vaid sellega pigem leppinud. Ta on teinud maailmaga rahu, elab kaasa rohkem teleseriaalile kui oma elule ning kuigi üksindus ei muuda teda üleliia õnnelikuks, siis kurvaks ega masendunuks ka mitte. Siit võib tõmmata hapra paralleeli “Liiga valju üksinduse” peategelase Hantaga. Ka teda ei häiri füüsiline üksiolek, samuti on tema, võrreldes näiteks Tereza ja Tomašega,

üksindusega suurel määral leppinud. Kuid kui Hantas tekitab üksindus naudingut või peadpöörivat valu, siis Laura jätab see täiesti külmaks, ükskõikseks.

Umbes teose keskel juhtub Lauraga kummaline lugu. Ta jalutab äärelinnas ja tema kõrval peatub auto, kus istub mees, kes teda sisse kutsub ning seda Laura teebki (Unt 1979: 83). “[...] te meeldite mulle. Te olete kurb ja üksik” (Unt 1979: 83), lausub mees Laurale. Mees leiab Laurast õhkuvä üksinduse kauni ning ligitõmbava ja kasutab seda naise meelitamiseks ära. Mehe ja naise vahel pole pealesurutud üksindust, aga seevastu surub mees Laurale tema üksindust peale. Seda kõike teeb tundmatu oma sõnutsi sellepärast, et “[mehe] majas puudub haldjas” (Unt 1979: 83). Sellest kummaliselt õõvastavast olukorrast õhkub taas hoopis Mustamäe pealesurutud üksindust. Näib, nagu keerleks suur üksindus kui needus kõikide Mustamäel elavate inimeste ümber ning mõjutaks ja saadaks igat inimest, igat tegevust ja kohtumist. Laura ja tundmatu mees kohtusid – olgugi, et ainult hetkeks – üksinduse tõttu, ning Laura ja Eero avastasid pärast pikemat kooselu üksteise ikkagi üksinda olevat. Üksindus on kõige alguses ja kõige lõpus. Näib, et “Sügisballi” näitel viib ükskõik, mis liiki üksindus – ning äärmiselt tihti tõesti vaid üksindus – inimesed kokku ja lahku, üksteise juurde ja üksteisest eemale. See näitab jällegi, et kuigi raamatus esineb mitmeid üksinduse liike, on eksistentsiaalne üksindus nende kõikide aluseks või pinnaseks ning sellest vabaneda enam ei osata.

Laura poeg Peeter on uudishimulik ning armastab uurida enda ümber olevaid inimesi ja asju. Näiteks on teoses kirjeldatud lehekülgedele kaupa, kuidas Peeter uurib pliiaatsit oma käes või kella seinal, mõtiskleb aastaegade ja erinevate lõhnade üle (Unt 1979: 124–129). Talle meeldib üksinda olla, ning olgu see üksindus füüsiline või niisamuti pealesurutud – ema poolt, kes on tööl – tunneb Peeter end enamasti üksi olles hästi. Kord üksi kodus olles helistab Peeter võõrastele numbritele (Unt 1979: 160). “Viimane valija ei hakanud tööle, kutsungit ei saadetud. Nüüd oli ainult tasane ragin, ei tea, kust pärit. Maa seest, koridoridest? Justkui oleks keegi ettevaatlikult hinganud. Kuulas nüüd keegi tema hingamist? Peeter ise ei julgenud hingata. Oli ta sel hetkel kellegagi sõnatus ühenduses?” (Unt 1979: 160). Olles füüsiliselt üksi, võib ta samal ajal olla kellegi tundmatuga telefoniliini pidi ühenduses. Peeter kardab, aga mitte üksindust, vaid kellegi sõnatut kohalolu. Ei saa olla sugugi kindel, kas teisel pool liini on keegi või mitte, aga sellises olukorras on kellegi kohalolu tajumine hirmsam kui üksindus. Peetrile meeldivad kindlad asjad – aastaajad ja esemed, ka lihtne füüsiline üksiolek, aga mitte midagi ebamäärast, nagu näiteks ragisev hääl telefonitorust või kahtlus kellegi olemasolu kohta. Kui füüsiline üksindus annab kaitset, laseb mõelda, vabastab pingest, siis on see vähemalt Peetri näitel küll positiivne.

Kui meenutada Eerot, siis sarnaselt temale kardab oma olemasolu kaotada ka Theo, kes töötab šveitsarina. “Theo oli nii harjunud ennast peeglist vaatama, et tundis end ebakindlalt ruumides, kus ei olnud peegleid, ta ju ei teadnud, milline ta siis välja näeb, kui ta peeglist ei vaata. Mõnikord ta kartis, kas teda siis üldse olemas on, sest polnud ju tõendust tema olemasolu kohta” (Unt 1979: 93). Theo kardab sel juhul, et mida ei näe, seda pole olemas. Siin aga vastandub ta iseendaga, sest tegeleb samal ajal oma “isikliku magnetismi arendamisega” (Unt 1979: 92), mis on küll täielikult abstraktne nähtus. Järelikult leiab Theo usk enda täielikku olemasolusse kinnitust vaid siis, kui ta ennast näeb või kui keegi tema poole pöördub. Sellist mõtteviisi võib pidada lähedase puudumise või üksindustunde tagajärjeks, sest kui tal oleks keegi, kes teda armastaks ning temaga tihti vahetus kontaktis püsiks, oleks nn “hajumistunde” ilmumise potentsiaal palju väiksem.

Theo tunneb oma elus puudust inimestest, kes oleksid temaga n-ö “samal vaimsel tasandil”. “Ta sõbrad olid madala vaimse tasemega, aga naistega ei tasunud filosoofiast üldse rääkida. Sellepärast Theo raamatut kirjutaski, et tal polnud kellegagi rääkida. Aga rääkida ta tahtis” (Unt 1979: 33). Ta tunneb end vaimselt ja intellektuaalselt üksi ega oska seda olukorda kuidagi muuta, kuna ta usub, et pole oma üksinduses ise süüdi, vaid süüdi on teised – tema on tark ja teised rumalad. Theo elu ilmestab mõte, et üksikuna võib end tunda ka teiste seltsis. Teoses mainitakse, et Theol on sõbrad, samuti kohtub ta väga tihti erinevate naistega ega tunne end rusutult, kui on füüsiliselt üksi jäänud. Ometi ei leia ta mõttekaaslast ning tunneb end vaimselt üksinda nii vaimus kui ka inimeste keskel. See üksindus on eksistentsiaalne ja püsiv seni, kuni Theo on võimeline omaenda mõtlemist ning suhtumist muutma. Kuid seda ta ei tee, ning taas võib teoses esinevast lõigust aimata Theo rahutust ning nõrdimust: “Talle ei meeldinud taas see maailm, kuhu ta oli elama mõistetud. Jälle tundis ta ennast olevat loodud kõrgemate väärtuste jaoks” (Unt 1979: 96). Sel juhul võib aga järeldada, et Theo usub, et temasarnaseid “kõrge vaimse tasemega” inimesi on veel, ja nendega kohtudes ei tunneks ta end enam üksikuna. Ometi on Theo inimeste suhtes skeptiline ja tihti negatiivselt meelestatud. Ta on üks inimestest, kellel on keeruline üksinduse eksistentsiaalsest vormist lahti lasta.

Sarnaselt Theole paistab üksinduse küüsis vaevlevat ka Tereza “Olemise talumatus kerguses”. Kogu kooselu vältel Tomašega näeb ta õvastavaid unenägusid, kus ta sureb, saab maha maetud või teiste ees häbistatud. Tereza on Theost ebakindlam, närvilisem ja paranoilisem. Siiski on nende kahe tegelase vahel ühendav joon, nimelt seob neid olemuslik kalduvus üksindusele, mis on seeläbi eksistentsiaalne. Kui Tereza on tundlik ja tema meel heitlik, siis Theo on enesekindel, lausa üleolev, aga raskemeelne ja skeptiline. Veel seob neid kahte tegelast hirm – Tereza kardab Tomaše armukesti ja üksindust, Theo inimeste

võimetust teda mõista ning seeläbi igaveseks oma mõtetega üksi jääda. Siiski paistab mõlema tegelase elu lõpuks sujuvat. Kui Tereza kolib maale ja leiab rahu, siis “Sügisballi” viimaselt leheküljelt võib lugeda, et “Theol hakkas hirm lõpuks üle minema” (Unt 1979: 183).

Mustamäel elab ka August Kask, kes töötab juuksurina. Teda võib pidada romaani kõige üksildasemaks tegelaseks: kogu teose vältel ei astu ta kellegagi dialoogi ning väljendab järjepidevalt oma põlgust inimeste suhtes. “August Kasele oli vastumeelne mõte, et ta peaks paljunema ja oma lastes edasi elama. Ma peaksin küll loll olema, kui selliseid veel juurde sigitaksin, ütles August Kask [---]” (Unt 1979: 46). Üksindus meeldib talle, sealhulgas ka füüsiline üksindus, ta lausa ei suudagi muudmoodi olla. Ta on end vabatahtlikult üksikuks tembeldanud ja hoiab sellest üksindusest kangekaelselt kinni. See on kohati nukker ja valus, aga ta väljendab oma viha inimkonna vastu nii järjepidevalt, et kaotab seeläbi justkui ka enda inimliku poole. Ometi võib nentida, et August Kask polnud üksikuks sündinud, vaid lihtsalt pettus inimestes sügavalt juba varajases eas – Saksa okupatsiooni ajal pandi ta eksikombel sauna kinni. Hommikul tuli vene sõdur teda vabastama, kuna tema isik oli tuvastatud ning pika mangumise peale sai August Kask oma süütuse tõestamiseks mitteametliku tõendi, millelt avastas hiljem küll väärtusetu templi. (Unt 1979: 79–80). “Miski oli jäädavalt tema ja teiste inimeste vahele tekkinud” (Unt 1979: 80). Teda ei saa oma olukorras süüdlaseks tembeldada, ometi tegi August Kask kõik, et aina vihata ning teistest veel rohkem distantseeruda. Võib uskuda, et kui keegi oleks teda tõeliselt armastanud, oleks ta pikapeale oma inimlikkuse ning võime lähedusest rõõmu tunda uuesti üles leidnud.

Üldiselt on August Kask teoses väga ühekülgne tegelane. Ta on justkui äärmuslik näide üksinduse püsivast ja laastavast mõjust. Tema elukäigust võib leida kõiki üksindusi: nii füüsilist, pealesurutut, vabatahtlikku kui ka eksistentsiaalset. Ainus kord, kui ta kellegagi kontakti – ja sedagi hääletult – üritab saavutada, on siis, kui ta naist vastasmaja aknal mõttejõuga suunata proovib. “Ta võiks ju siia tulla, mõtles August Kask, vähemalt võiks proovida, kas ta tuleb, sest tegelikult ta ei tule niikuinii ja parem on, kui ta ei tule, ja August Kask ei tahtnud mingil juhul, et ta tuleb. Ja ta hakkas naist mõttes kutsuma” (Unt 1979: 78). Olles teadlik oma ürituse absurdisusest, proovib ta ikkagi. Teades, et õnnestumise protsent on nullilähedane, proovib ta ometi. Vahest tahab ta kuskil sügaval siiski mingit tõestust oma olemasolule, tõestust, mis kinnitaks, et ta tähendab siin maailmas midagigi rohkemat kui pelgalt kääre ja kammi. August Kask paistab teoses olevat juba kolmas tegelane, kes keset suurt üksindust kardab sisimas oma “mina” kaotada.

Viimane peategelane raamatus “Sügisball” on arhitekt Maurer. Teda on kirjeldatud muuhulgas järgmiselt: “Ta polnud küll veel vana mees, aga ta

õngitses üksinda hoovuses. [---] Ta otsis nüüd kõiges täiust” (Unt 1979: 25). Ka tema pole jäänud üksindusest puutumata. “Üksinda hoovuses õngitsemist” võib pidada ühiskonnast resigneerumiseks, osaliselt eneseisolatsiooniks ning üksinduse eksistentsiaalseks vormiks. Maurerit on teoses esitletud kui üht Mustamäe ehitajatest (Unt 1979: 20). Kuna ta tunneb linna nii hästi, kas siis võib tema püüe otsida kõiges täiust, osutada üksindusest tüdinemiseks? Olles pädev Mustamäe teemadel, tunneb ta hästi ka selle linna pealesuruvat üksindust ning saab aru, et see pole lahendus ja seeläbi ka tema otsitav täius. See võib olla lähtepunkt Maureri unistusele põgeneda üksinduse eest, mis avaldub nii mitmeski kohas. Ühel õhtul üksi baari jäädes väljendub see unistus järgmiselt: “Ta tahtis, et tal oleks igas suuremas provintsilinnas salaarmuke. [---] Ja vahel oli Maurer mõelnud, et ehk ei peakski need naised tingimata olema just tema salaarmukesed. [---] Need võiksid lihtsalt olla salakorteripidajad, kes kütaksid, koristaksid, ostaksid toiduvarusid ja hoiaksid korteris inimese lõhna” (Unt 1979: 138–139). Maurer on inimene, kes unistab teistsugusest elust ja sealhulgas võimalusest pääseda füüsilisest üksindusest. Tema täiuse tingimus on vaid see, et korteris oleks inimese lõhn. Elu aimdus, kellegi tajutav kohalolu, sest füüsiline üksindus on tema jaoks kõle, külm ja tühi.

Maureri unistust on huvitav võrrelda Tomaše täiesti reaalse eluga. Maurer unistab erinevates linnades elavatest salaarmukestest, samas kui Tomaše puhul võib välja lugeda, et nii oli korraldatud tema igati päris elu (Kundera 1992: 22). Tomáš, kellel on justkui kõik olemas, ei pea seda privileegi millekski, kuna on harjunud niimoodi elama ja saab lubada endale põgenemist üksindusse. Maurer soovib tahab rõhuvast ja pealesuruvast füüsilisest üksindusest vabastust, kuid realiseerib seda vaid oma unelmates. Üksindus pole tema mõtteis midagi kaunist ja vabastavat ja selle eitamist esineb “Sügisballis” veelgi: “Ta vältis kõike, mis võis teda kurvaks teha. Ta kartis kurbust. Ta eelistas näha head” (Unt 1979: 176–177). Kuid Maurer ei filosoferi üksinduse üle ega lase sellel end painama jääda. Ta lepib üksindusega nagu Hantagi, kuid vaikselt ja märkamatuks, üksikema Laura moodi. Lüües kaasa üksinduslinna ehitamisel, tunneb ta ehk selle salakavala tunde juuri ning mõistab omal moel, et sellega pole mõtet võidelda.

Kokkuvõte

Kõik kolm artiklis käsitletud teost kätkevad endas nii füüsilist, pealesurutud, vabatahtlikku kui ka eksistentsiaalset üksindust. Käesoleva artikli sissejuhatuses püstitati järgmine uurimisküsimus: millist liiki üksindusi esineb uuritavates teostes ning kuidas need avalduvad? Lühidalt vastates avalduvad need

üksinduse liigid inimestevahelistes suhetes, tegelaste minapiltides ja mõtte- maailmades, ruumides ning teoseid läbivates filosoofilistes ideedes. Artiklis kasutatava Gotesky liigituse järgi on asetus positiivsuse-negatiivsuse skaalal määratud ära vaid üksinduse ühe liigi – vabatahtliku üksinduse puhul. See on positiivne, sest vabatahtlik üksindus tähendab vabanemist igasugusest ängist ja paratamatusest. Autor on jõudnud järeldusele, et see vastab tõe ka nende kolme raamatu puhul, kuna – nagu liigituse nimigi ütleb – on vabatahtlikku üksindust kogenud tegelased selle üksinduse ise valinud ning seetõttu sellega rahul. Üks suurimatest erinevustest teoseid kõrvutades ongi kolme teise üksinduse liigi asetus positiivsuse-negatiivsuse skaalal.

Kõik käesolevas artiklis analüüsitud raamatud sisaldavad endas hulgaliselt olukordi ja mõttekäike, kus üksinduse kohalolek on selgelt tajutav. Piir üksinduse erinevate liikide vahel aga nii puhas ei ole. Kõigis teostes esineb kohti, kus kohal on korruga näiteks nii pealesurutud kui ka eksistentsiaalne üksindus. Samuti leidub ka füüsilise ja vabatahtliku üksinduse põiminguid, kuid neid “komplekte” on teisigi. Enim leidub üksindusest kantud filosoofilisi ideid Kundera “Olemise talumatus kerguses”; jutustuses “Liiga vali üksindus” on selgelt märgata inimsuhtes esinev hülgamiste jada ning “Sügisballis” kehtestab end juba alguses eksistentsiaalsest üksindusest pakatav linnaruum, mis heidab varju kõikidele tegelastele ja nende tegudele. Igas teoses viidatakse üksindusele nii positiivses kui ka negatiivses võtmes ja tegelased esinevad tihti peale vastuolulistena.

Kirjandus

Adams, Tim 2016. John Cacioppo: ‘Loneliness is like an iceberg – it goes deeper than we can see’. – *The Guardian* 28.02 (<https://www.theguardian.com/science/2016/feb/28/loneliness-is-like-an-iceberg-john-cacioppo-social-neuroscience-interview> – 17.07.2022).

Arust, Evelin 2013. *Kodu, üksinduse vaev ning võõraks olemise raskus Ene Mihkelsoni varasemas luules*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool (http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33770/2013_Arust_MA.pdf?sequence=1&isAllowed=y – 15.07.2022).

Birkerts, Sven 1990. Books Into Trash. – *The New York Times* 09.12 (<https://www.nytimes.com/1990/12/09/books/books-into-trash.html> – 15.07.2022).

Gierveld, Jenny de Jong & Tilburg, Theo G. Van & Dykstra, Pearl A. 2006. Loneliness and Social Isolation. – Vangelisti, Anita & Perlman, Daniel (toim). *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 485–500 (DOI:10.1017/9781316417867).

Gibson, Hamilton B. 2000. What is Loneliness? – *Loneliness in Later Life*. London: Palgrave Macmillan, lk 1–20 (DOI:10.1057/9780230510203).

Hrabal, Bohumil 2020. *Liiga vali üksindus*. Loomingu Raamatukogu. Tallinn: Kultuurileht.

Kressa, Kaarel 2009. Milan Kundera – kui olemise kergus muutub talumatuks. – *Eesti Päevaleht* 28.03 (<https://epl.delfi.ee/kultuur/milan-kundera-kui-olemise-kergeus-muutub-talumatuks?id=51163698> – 15.07.2022).

Kundera, Milan 1992. *Olemise talumatu kergus*. Tallinn: Monokkel.

Metsar, Leo 1993 = Tõnu Ehasalu. Es muss sein! [intervjuu Leo Metsariga] – *Sirp* 08.01 (<https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sirp19930108.1.4&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> – 18.07.2022).

Michaels, Timothy 2019. *Privatio dialogus: Toward a phenomenology of aloneness for the philosophy of communication*. Doktoritöö. Duquesne University (<https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2797&context=etd> – 15.07.2022).

Mijuskovic, Ben 1977. Types of loneliness. – *Psychology: A Journal of Human Behavior* 14 (3), lk 24–29 (<https://psycnet.apa.org/record/1978-31789-001> – 15.07.2022).

Smith, Kimberley 2019. Charting loneliness. – *RSA Journal* 165 (1/5577), lk 38–41 (https://www.jstor.org/stable/26798454?read-now=1&seq=1#metadata_info_tab_contents – 03.12.2020).

Tohver, Küllike 2020. Saatesõna. – Hrabal, Bohumil. *Liiga vali üksindus*. Loomingu Raamatukogu. Tallinn: Kultuurileht, lk 75–79.

Tomberg, Donald 2008. Koht ja inimene. Mati Undi “Sügisball”. – *Sirp* 10.10 (<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/koht-ja-inimene-mati-undi-s-gisball/> – 15.07.2022).

Unt, Mati 1979. *Sügisball*. Tallinn: Eesti Raamat.

Summary

Landscapes of loneliness in the works of Milan Kundera, Bohumil Hrabal, and Mati Unt

Emma Lotta Lõhmus

Student of semiotics and cultural theory

University of Tartu

emmalottalohmus@gmail.com

Keywords: emotionality, Bohumil Hrabal, literary analysis, Milan Kundera, Mati Unt, comparison, loneliness

The feeling of loneliness, the topicality of which is gradually increasing in time, requires more and more different approaches for understanding it. Fiction is one of the possible ways to untangle this feeling in a versatile, poetic manner. The writer Milan Kundera in his novel “The Unbearable Lightness of Being”, Bohumil Hrabal in his story “Too Loud a Solitude”, and Mati Unt in his novel “Autumn Ball” have discussed loneliness from different angles, which, put together, enable us to build up a broad picture of this controversial feeling. As the research method, close reading and text analysis were

used. The article introduces the psychological concept of loneliness and its types and analyses the literary works based on American philosopher Rubin Gotesky's classification of loneliness. The article aims to find out what types of loneliness are discussed in the books and in what way they are manifested.

All the books analysed in the article present situations and trains of thoughts in which the presence of loneliness is clearly perceivable. However, the border between the different types of loneliness is somewhat blurred. All these works include situations in which both forced and existential loneliness are present. There are also cases of intertwining physical and voluntary loneliness, but these are not the only combinations. Kundera's "The Unbearable Lightness of Being" presents the greatest number of philosophical ideas related to loneliness; in Hrabal's story "Too Loud a Solitude" successive abandonments in human relationships can clearly be noticed, and in Unt's "Autumn Ball" the urban space bursting with existential loneliness enforces itself at the very beginning, casting a shadow on all the characters and their performance. Each of these works refers to loneliness both in a positive and negative key and the characters are often controversial.

Emma Lotta Lõhmus on lõpetanud Gustav Adolfi Gümnaasiumi ning õpib sügisest Tartu Ülikoolis semiootikat ja kultuuriteooriat. Talle pakuvad huvi teater, erinevate maade pärimusmuusika ning kirjandus, mis esitab küsimusi ja nihutab piire. Käesolev artikkel pälvis 2022. aasta õpilaste teadustööde konkursil gümnaasiumiastme õpilaste seas esikoha, lisaks Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti-uuringute Tippkeskuse ning Tartu Ülikooli raamatukogu eripreemia.

Emma Lotta Lõhmus graduated from the Gustav Adolf Grammar School and is currently a student of semiotics and cultural theory at the University of Tartu. She is interested in theatre, folk music of different countries, and literature that asks questions and shifts boundaries. This article was awarded the first place among high school students in the students' research competition in 2022, it also won a special prize from the Estonian Literary Museum and Center of Excellence for Estonian Studies and University of Tartu Library in the competition of students' research in 2022.

emmalottalohmus@gmail.com